

הרב זכריה בן שלמה

קריאת המגילה בי"ג מפלג המנחה

ראשי פרקים

- א. האם מותר להקדים ולקרא מגילה מפלג המנחה?
- ב. הטעמים להיתר הקדמת הקריאה ומקורם
- ג. פ"ח: אין לקרא מגילה לפני צאת הכוכבים
- ד. ביאור שיטת תה"ד
- ה. האם הפ"ח חולק עקרונית על תה"ד?
- ו. מחלוקת ראשונים בעקרון זה
- ז. באילו הלכות נאמרו גררי לילה אלו?
- ח. סיכום

☆☆☆☆

א. האם מותר להקדים ולקרא מגילה מפלג המנחה?

ברוב השנים חלה תענית אסתר בערב פורים ממש. אדם המתקשה לצום עד לאחר קריאת המגילה, האם יוכל מייד ואח"כ יתפלל, וישמע קריאת מגילה עם הציבור, או יתפלל ערבית בפלג המנחה, ויקרא את המגילה לפני צאה"כ?

ב. הטעמים להיתר הקדמת הקריאה

הראשון שדן בזה הוא האשכול¹, שכתב: "זאנן גרסינן בתוספתא וירושלמי, 'מפרשי הים והולכי מדבריות קורין בי"ד', מיהו ודאי אית לן קריאה בי"א וי"ב ... וטעמא, כיון דמקודם זמנה בהנך יומיא לבני כפרים, אפי' חכמים דר"ע, דאמרו בזה"ו אין קורין אלא בזמנה, מודי דמעיקר הדין קורין בי"א ובי"ב, דמקרא נפקא, ד'זמן זמניהם'. ומטעם זה נהגו שקורין מבעו"י בי"ג, להקל על החלושים שלא יתענו יותר מדאי, דגם בי"ג זמנו. והיכן רמיזא דקורין בי"א י"ב וי"ג, דכתיב 'לקיים את ימי

1. האשכול הביא שם דברי ר' אפרים, שגורס בתוספתא, "תניא המפרש ויוצא לדרך קורא בי"ג ... דליכא למקרא כלל ביומי אליו, דהא בטלי להו, כדאמרין 'חכמים אומרי: בזה"ו אין קורין אותה אלא בזמנה.' ולכאורה נראה, שלפי ר' אפרים אין לקרוא המגילה בזה"ו לפני יום י"ד, אפי' לא מפלג המנחה של יום י"ג, אא"כ נאמר שיסבור כתה"ד, שנביא שיטתו לקמן. והנה, אף שהבי"ט ס"ס תרעב הביא דין זה בשם תה"ד, והביאו להלכה שם ס"ד, מ"מ בריש ס"ו תרפו הביא

הפורים בזמניהם, זמנים הרבה...". וכ"כ הראב"ד בהשגות,² וכ"כ הכלבו³.
רואים אנו, שכמקור לדין זה הביאו הראשונים האלה את דין המפרש בים
והיוצא בשיירא, שקוראים ב"ג.

אולם תה"ד⁴ למד דין זה מגדרי לילה האמורים לענין קריאת שמע, שיכול
לקרואה מפלג המנחה. והרי לענין ק"ש הקפידה התורה על זמן שכיבה, ואע"פ
שזמן זה שמפלג המנחה ודאי אינו זמן שכיבה, מ"מ יצא ידי חובת ק"ש, משום
שנחשב כלילה. כש"כ לענין קריאת המגילה.

ג. פר"ח: אין לקרוא את המגילה לפני צאת הכוכבים

הפר"ח חולק על תה"ד⁵ ועל השו"ע, שפסק כמותו, וסובר שאין לקרוא את
המגילה לפני צאת הכוכבים. וכל הקורא אז, אינו יוצא ידי חובתו, וברכותיו
לבטלה. טענות הפר"ח נגד דברי תה"ד הן:

א. הדין שאפשר לקרוא ק"ש של ערבית מפלג המנחה – שעליו בנה תה"ד את
יסודו – אינו אלא שיטת ר"ת. אולם רוב הפוסקים חולקים עליו, וסוברים, שאין
לקרוא ק"ש אלא מצאת הכוכבים, וכ"פ שו"ע סי' רלה ס"ג.

ב. אין ללמוד בק"ו מק"ש לקריאת מגילה. כי בק"ש לא נאמר בתורה לילה, ואילו
קריאת המגילה נאמר בה לילה; שהרי במסכת מגילה⁶ דרשה הגמרא את חיוב
קריאת המגילה בלילה מהפסוק "ולילה ולא דומיה לי". ומפורש בגמרא,⁷ שלילה
אינו אלא מצאה"כ.

בשו"ת יביע אומר⁸ דחה את ראיית הפר"ח ע"פ הנדוע ביהודה, שקריאת המגילה
בלילה אינה מדברי קבלה, כקריאת היום, אלא מדרבנן. לפ"ו הפסוק שהביאה הגמ'
"ולילה ולא דומיה לי" אינו אלא אסמכתא בעלמא. וא"כ אין קפידא שיהיה לילה
ממש, כמו לענין תפילת ערבית, שאפשר להקדימה מפלג המנחה. אמנם, לענין
ק"ש אין הדין כן, ואין הלכה כר"ת בזה, משום שמצוה דאורייתא היא.
אמנם, ה"ר עובדיה יוסף מפפקק בדמוי לתפילה, מכיון שתפילות כנגד תמידין
תקנום, והתמיד היה קרב עד פלג המנחה.

- כן בשם א"ח בשם הראב"ד. ומדוע א"כ ביסס פסקו דוקא על תה"ד? גם ה"מ סי' תרפז אות א
כתב כן בשם הכלבו.
2. השגות הראב"ד מגילה ג,א מדפי הרי"ף.
 3. הכלבו כתב דין זה בשם הראב"ד.
 4. סי' קט. האמנם לא ראה תה"ד את האשכול? האם יכול לסבור כסברת האשכול וסיעתו?
 5. תימה, שהפר"ח לא השיג על שאר הראשונים הסוברים כראב"ד – שהביאו הב"י סי' תרפז –
ואולי לא ראה אותם.
 6. מגילה ד,א – "אמר ריב"ל חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, שנאמר:
'אלוקי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי'."
 7. מגילה כב, – "הא קי"ל דעו צאת הכוכבים לאו לילה הוא."
 8. שם ח"א סי' מג אות ב.

ד. ביאור שיטת תה"ד

ברם, עצם הרעיון לומר שתה"ד סובר כשאר הראשונים בדין ק"ש מפלג המנחה צ"ע. שהרי תה"ד עצמו כתב – בס' רמח, בענין הפסק טהרה מפלג המנחה אחר שהתפללו הקהל ערבית⁹ – שיש להחמיר ולא להפסיק בטהרה, משום ש"כבר עשו אותו מקצת היום לילה לענין תפילה, שוב אין לעשותו יום לענין הפסק טהרה... ואע"ג דאחד מהגדולים ... חילק משום דאותו שעה דמתפלל ערבית עד הלילה, אינו אלא כמו סניף ותוספת ליום שלאחריו, ואינו עיצומו של יום ... נראה דדוחק הוא לחלק הכי, למיעבד שעת תפילת ערבית סניף ותוספת של יום שלאחריו, ולא שיהא מעיצומו של יום, דהא כתיב 'ערב ובוקר וצהרים אשיחה ואהמה'. ומינייה ילפינן שלש תפילות לכל יום, ערבית ושחרית ומנחה. ולדברי אחד מן הגדולים (הנ"ל) לא היינו מתפללין רק שתי תפילות בגוף היום.¹⁰

שני דברים למדים אנו מדברי תה"ד הללו: האחד, שאפשר להתפלל ערבית מפלג המנחה; והשני, שתפילת ערבית מפלג המנחה עושה זמן זה ללילה. הווי אומר: יסודו של תה"ד לומר שאפשר לקיים את מצוות הלילה מפלג המנחה ולמעלה, הוא שתפילת ערבית עושתו כלילה, ולא שיש במצוות הללו קלא מיוחדת, שבגללה אפשר לעשותן בזמן זה.¹⁰

אלא שעדיין קשה. אמנם לגבי שאר מצות ואיסורים הבאים אחר תפילת ערבית, התפילה, שעושה זמן זה כלילה, מאפשרת לקיימן אז. אך מה עושה זמן זה כלילה לתפילת ערבית עצמה, שיוכל להתפלל אז? ואין לומר ששני הדברים באים יחד, היינו, שהתפילה והפיכת זמן זה ללילה באים כאחד ע"י עצם התפילה, שזה עצמו מנ"ל?

ונראה, שאפשר לומר כהסבר הרמב"ם¹¹ בדברי הגמרא¹² – "רב מצלי של שבת בערב שבת, ורב יאשיה מצלי של מוצ"ש בשבת" – שכתב: "ויש לו להתפלל תפילת ערבית של לילי שבת, בערב שבת קודם שתשקע החמה. וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת, בשבת. לפי שתפילת ערבית רשות, אין מדקדיקין בזמנה. ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה, אחר צאת הכוכבים." כלומר, תפילת ערבית אינה זקוקה לגדר לילה, משום שהיא רשות, ולא משום שהיא עושה זמן זה כלילה. ועדיין גם לפי הסבר זה של הרמב"ם צריך לומר, שלמרות שלעצמה אין תפילת ערבית הופכת זמן זה ללילה, מימ להלכות אחרות עושה כן.¹³

9. הובא בב"י יו"ד סי' קצו וברמ"א בסעיף א.

10. שאם כן, מהן אותן מצוות ומה המיוחד בהן?

11. הלכות תפילה פ"ג ה"ז.

12. ברכות כז,ב.

13. ואף שראינו הרבה פעמים בשי"ט גדר של מינו, כגון: בענין מחיצות שבת של רה"י, שלמרות שאין בהן שיעור של ד' על ד' טפחים, הן עושות את השטח שהן מקיפות כרה"י. ואם כן "קל דחומר: לאחרים עושה מחיצה, לעצמו לא כל שכן" (שבת צט,ב). וכתב שם ר' חננאל: "סלקא בהאי טעמא". ואולי יש לחלק.

אולם לאחר העיון נראה, שא"א לומר כן, משום שתה"ד עצמו כתב לדחות דברי אחד מהגדולים – שכתב, שזמן זה שמפלג המנחה, הוא כסניף וכתוספת של יום שלאחריו – בטענה, שאז יוצא שאין תפילת ערבית ביום שלמחרת, והרי צריך ששלשת התפילות תהיינה באותה יממה, דהא כתיב "ערב ובוקר וצהרים אשיחה ואהמה". וכש"כ לפי הסבר הרמב"ם, שאינו אף לא כסניף וכתוספת ליום, אלא משום שתפילת ערבית רשות.¹⁴

והנה, לכאורה היה אפשר לומר, שתה"ד אמר דין זה רק לחומרא (אף שלא משמע כן מלשונו – שהרי כתב "כבר עשו אותו מקצת היום לילה לענין תפילה, שוב אין לעשות יום לענין הפסק טהרה". הווי אומר, שאין לעשות כל מצחה, השייכת לאותו יום, מפלג המנחה, אא"כ לא התפלל עדיין ערבית). אולם, כיון שבס"י קט לענין קריאת המגילה כתב, שיכול לקרוא משום שכבר התפלל ערבית, מוכח שגם לקולא הדין כן. היינו, שתפילת ערבית עושה זמן זה שמפלג המנחה כלילה, בין לענין מצוות בין לענין איסורים.

השו"ע¹⁵ פסק כתה"ד. וכן פסק השו"ע¹⁶ לענין נר חנוכה: "ויש מי שאומר, שאם הוא טרוד, יכול להדליק מפלג המנחה ולמעלה, ובלבד שיתן בה שמן עד שתכלה רגל מן השוק."¹⁷

ברם, עדיין צריך עיון: האם כדי לקיים מצוות אלו מפלג המנחה צריך להתפלל ערבית לפני כן? ואין להוכיח מדברי תה"ד בס"י קט, שרן בענין קריאת המגילה, וכתב שיתפלל ערבית ואח"כ יקרא המגילה, כיון שזהו סדר המצוות, שתדיר ואינו תדיר – תדיר קודם. ועוד, שם הרי הוא רוצה לאכול אח"כ, ולכן צריך להתפלל קודם. אולם הספק שלנו הוא, האם תפילת ערבית היא תנאי הכרחי, כדי שיוכל לקרוא המגילה לפני צאת הכוכבים, שהתפילה עושה זמן זה שמפלג המנחה כלילה.

והנה, אם נעייין שוב בדברי תה"ד שבס"י רמח"א, נראה שזהו תנאי הכרחי. אולם בדין נר חנוכה לא מוצאים, שיש חיוב להתפלל ערבית קודם הדלקת הנר. אדרבא, מצאנו בבב"ה¹⁸, שהכריע להלכה, "נראה שטוב ונכון לכתחילה להדליק קודם מעריב". ושם התייחס למי שנוהג תמיד להתפלל מעריב בזמנו.

14. ואולי עדיין יש מקום לחלק בין תפילת ערבית לק"ש של ערבית, כמו שחלק לעיל הגר"ע יוסף שליט"א, אך לא מטעמיה.

15. י' תרצב ס"ד.

16. ס"י תרעג ס"א בשם ויש מי שאומר.

17. עיי"ש בב"י בסוף הסימן, שהביא דין זה בשם מהר"י אבוהב, שכתב בשם האורחות חיים, וז"ל: "מי שהדליק מבעו"י אפי' בחול, מפני שהוא טרוד – יצא. והוא שיהיה בפלג מנחה האחרון, ולא חמיר מהבדלה דאמרינן בה צלי של מצ"ש בשבת...". ואף שמשמעות הלשון היא, שרק בדיעבד יצא, ולכתחילה אין לעשות כן, כתב הברכ"י שם אות א': "והגם שלשון א"ח משמע דיעבד, ס"ל למרן, דה"ה לכתחילה אם היה טרוד, דהא מייתי ראייה מרב דצלי של ע"ש בשבת, התם צלי לכתחילה."

18. רס"י תערב ד"ה לא מאחרים.

אבל הדבר פשוט. מצוות שזמנן כלילה, כגון קריאת המגילה, או אלה שזמנן ביום, כגון הפסק טהרה, דוקא אלה תלויות בערבית, העושה זמן זה שמפג המנחה ולמעלה כלילה. אולם אותן מצוות שאין זמנן כלילה ממש – יתרה מזאת, יש צורך שתהיינה לפני הלילה, כמו נר חנוכה, שיש להדליקו לפני הלילה, לשיטת הרמב"ם, משום פירסומי ניסא¹⁹ – אין צורך להתפלל ערבית קודם, למרות שהמצוות נתקנו ליום מסוים, ופלג המנחה של היום הקודם אינו חשוב כלילה, שכך היתה התקנה. וכן מצאנו לענין נר חנוכה, שמדליקים בערב שבת לפני השקיעה, משום שכך היתה התקנה.²⁰

ה. האם הפר"ח חולק עקרונית על תה"ד?

מדברי הפר"ח נראה, שאין הוא חולק עקרונית על תה"ד. שהרי כתב²¹ בדין הדלקת נר חנוכה הנ"ל, שיכול להדליק מפלג המנחה ומעלה. לכן צ"ל, שהפר"ח סובר, שדין זה אינו נכון כששורת הדין דורשת שיהיה לילה. אך בנר חנוכה אין צורך שיהא דוקא כלילה, אלא שיהא בזמן שיש פרסום הנס. היינו, לפי הרמב"ם מאז שקיעת החמה, שאז פרסום הנס גדול יותר, למרות שהיום החדש אינו אלא אחר צאה"כ; ולשאר הפוסקים – מצאת הכוכבים. לכאורה, שיטת הראשונים ותה"ד מוסכמת היא, בפרט שהשו"ע פסק כן להלכה:²² "מי שהוא אנוס קצת, ואינו יכול לילך לבית הכנסת, וצריך להמתין עד אחר שקראו הקהל, וקשה עליו לישב בתענית כל כך, יוכל לשמטע קריאתה מבעוד יום, מפלג המנחה ולמעלה". והוסיף הרמ"א: "אבל אסור לאכול קודם שישמע קריאת המגילה, אפי' התענית קשה עליו". האמנם דין זה מוסכם על הכל?

ו. מחלוקת ראשונים בעקרון זה

המעין בבית יוסף,²³ יראה שהביא דין זה כדבר מוסכם ללא חולקים. ברם, בשו"ע וי"ד²⁴ רואים, שרק הרמ"א הזכירו לענין הפסק טהרה, ובשו"ע לא הזכירו

19. כן ביאר הרי" קאפח שליט"א בביאורו על הרמב"ם, במהדורתו הל' חנוכה פ"ד ה"ה. וע"ע בביה"ל הנ"ל.

20. כ"כ ברכי יוסף שם, וכן כתב הרה"ג הר' קאפח שליט"א שם. עי' בשעה"צ סי' תרעט ס"ק ז, שכתב לענין נר חנוכה, שבערב שבת יש להתפלל לפני פלג המנחה, ולא משום שזמן זה הו' כלילה, אלא משום שאז אין דרך אחרת, וכך תקנו חז"ל.

21. סי' תערב אות א ד"ה ומ"ש יכול.

22. סי' תרצב ס"ד.

23. סי' תרפז וסי' תרצב.

24. סי' קצו ס"א.

כלל, אף שהביאו בב"י. וכנראה שבשו"ע השמיט דין זה מההלכה, משום שהאגור (הובא בב"י שם) חולק על תה"ד בזה. והדבר תמוה, שהרי באור"ח פסק השו"ע כמותו, א"כ מדוע ביו"ד הכריע כחולקים עליו? ואמנם דעת רוב הפוסקים ביו"ד, ראשונים ואחרונים, שלא כתה"ד. הבה נעיין באגור.

כתב האגור:²⁵ "נשאל המהרי"ל לענין הפסק טהרה אחר ערבית, והשיב: דודאי נחשב יום אחרי תפילת ערבית לענין הפס"ט. ואפי' בערב שבת אחרי תפילת ערבית וקבלת שבת, כי ההיא תוספת לא שייכא לענין נדה, וצריך כ"ד שעות. וכן איתא פ' נערה, דמסר לה בתוספת שבת ויו"ט. וכן יש ראייה מספירת העומר ... וכן מאכילת פסח ומצה וסוכה". הווי אומר, שאמנם ישנה תוספת על היום, שיכולה להתחיל מפלג המנחה, אולם היא אינה שייכת לשאר דברים, ואין לה ענין, לא להפס"ט, לא לספירת העומר, לא לאכילת הפסח ולא למצה וסוכה, ומסתבר שאף לא לשאר דברים. היינו, אמנם קיים העיקרון, אך הוא מוגבל. על כן פסק המהרי"ל, להקל להפסיק בטהרה, גם אחר תפילת ערבית שמפלג המנחה. מתי עיקרון זה קיים? האמנם גם בשאר מצוות הדין כן?

ז. באילו הלכות נאמרו גדרי לילה אלו?

בזה גופא נחלקו האגור ותה"ד וסיעותיהם. מתה"ד נראה לכאורה, שאין הגבלה ללימוד זה, להוציא אותם מקומות שכתוב בהם במפורש, שצריך שיהיה היום החדש, כגון: פסח, וסוכה שנלמדת מפסח. אולם במקום שיש צורך רק בגדרי לילה, אם התפללו ערבית, יש להחשיבה כלילה מפלג המנחה.

ואמנם, תה"ד פסק כן במפורש לענין קידוש על הכוס ותחילת הסדר בפסח:²⁶ "יראה, דלא שרי למיעבד הכי ... דאין מצוות מצה ומרור אלא כלילה ממש. מ"מ כוס של קידוש, שהוא אחד מד' כוסות, גם אכילת שאר ירקות ויתר שינוי, דעבדינא כדי שישאלו התינוקות, וכ"ש האגדה עצמה, בעי נמי דליהוי בשעה שראוי לאכול מצה ומרור".

מתי נוהג עקרון זה לשיטת החולקים על תה"ד?

מצאתי בביאור הגר"א,²⁷ שכתב בדעת האגור: "מכלל דלשאר דברים, דלא שייך לשבת, ודאי לאו לילה הוא." היינו, דוקא בדברים שיש להם קשר לשבת, יש לומר שתפילת ערבית קובעת בהם גדר של לילה. אך לשאר דברים, אפילו הם באים בשבת, אפי' בזמן שהשבת מקבלת גדר זה, אין הזמן שמפלג המנחה נחשב ללילה. הגר"א מוכיח זאת מהעובדה, שהשי"ס, באותם מקומות שעוסק בדין זה, מזכיר רק עניני שבת (רב מצלי וכו').

25. האגור הלי' כתמים סי' אלף שעז.

26. תה"ד סי' קלו.

27. יו"ד סי' קצו ס"ק ו.

נמצאנו למדים, שלתה"ד זהו דין כללי, להוציא מקרים שיש בהם לימוד מפורש שצריך יום הבא, שאז רק מצאה"כ מותר. לאגור וסיעתו – רק בדברים השייכים לשבת, כגון: קידוש, תפילה וכיו"ב. ולרמב"ם – אף לא דברים השייכים לשבת, אלא תפילה בלבד, ואפי' בימות החול, משום שתפילת ערבית רשות.

בדעת האגור נראה לומר, שטעמו הוא, כמו שמצאנו בשבת דין תוספת שבת, כך הדין לענין שאר דברים התלויים בתוספת זו, מצד מצות שבת, כגון: קידוש והבדלה. אולם שאר דברים, שבמקרה נקלעו לשבת, אין הם קרויים תלויים בשבת, אלא תלויים בגדר יום בעלמא.

ואין להזכיר מכאן, שאין האגור מודה לדין תה"ד בקריאת המגילה. משום שיכול לסבור כאשכול וקראב"ד וסיעתם, שיש דין מיוחד במגילה, שאפשר לקרוא לפני י"ד, משום הדרשה של בזמניהם.

ובנר חנוכה לכאורה אין לומר שום אחת מהסברות הנ"ל, שהרי אין בה לימוד מיוחד כמו במגילה, וכן אינו שייך לענין שבת – מלבד בע"ש שמדליקים יותר מוקדם, או משום שכך היתה התקנה, או משום שא"א בענין אחר. ברם, המעיין בדברי האורחות חיים, שהובא בבי"י²⁸ יראה, שמדמה נר חנוכה להבדלה. כלומר, הא"ח הבין, שאין מקום לדין זה אם אינו מעוגן בחידוש של שבת. ולכן דימה נר חנוכה להבדלה, שכמו שתקנו חז"ל שהבדלה תלויה בגדרי שבת, כך בנר חנוכה תקנו חז"ל שיהיה תלוי במצוות התלויות ביום. ואם אפשר להתפלל או לקרוא ק"ש, זהו גם הזמן שאפשר להדליק נר חנוכה.

ח. סיכום

- א. ההלכה שמותר לקרוא מגילה מפלג המנחה בנויה לדעת תרומת הדשן על הסברה שתפילת ערבית עושה את הזמן ללילה.
- ב. לעומת זאת השו"ע פסק כך כנראה מטעם אחר, והוא טעם של האשכול והראב"ד, שגם י"ג הוא זמן קריאת מגילה.²⁹
- ג. דעת הפרי חדש שאין לקרוא את המגילה קודם צאת הכוכבים, ואין הלכה כמותו.

²⁸ ב"י ס"ס תערב. וכ"כ הגר"א, שיש ראייה מהבדלה. ועני לעיל הערה 17.

²⁹ ואף שבסי' תרצב הביא את ההלכה מתה"ד, על כרחנו לאו דוקא הוא, כמו שהוכחנו מענין הפסק טהרה.